כלי שתייה מפוארים (ריתה) מתל יעוז*

עירית ציפר, רז קלטר ואורית סגל

בחפירות בתל יעוז (ר׳ סגל, קלטר וציפר, כרך זה) נמצאו שלושה כלי שתייה: ריתון כמעט שלם בעל פני אדם (איור 1) ושני ראשים של אריה ושל איל (איורים 2, 3), שהם ככל הנראה חלקים של ריתה נוספים, כולם מהתקופה הפרסית. מאמר זה דן בעיקר בריתון הכמעט שלם, המיוחד בעיצוב ראש אדם ומוצגים כאן גם שני השברים האחרים.[1]

תיאור הממצא

ריתון בעל פני אדם (L313; מס׳ רישום 3046; ר״ע 3034-99; איור 1).— ריתון כמעט שלם, שגובהו 32.8 ס״מ מהשפה עד תחתית הפרוטומה (10 ס״מ גובה הפרוטומה), נמצא במבנה מן התקופה הפרסית (סגל, קלטר וציפר, כרך זה). הריתון התגלה במרכז חדר 313, במפלס הרצפה (תחתיתו בגובה 35.87 מ׳ מעל פני הים), מוטה מעט על צדו, עם הפנים למעלה כלפי מערב. לפני גילויו נפגע ראש הריתון, שהיה החלק הבולט ביותר, וקטע קטן מחזיתו נשבר ואבד.[2] הכלי היה סדוק ושבור במקומות רבים וחלקו הקדמי וחלק משפת הכלי חסרים, אולם השברים ישנים. הבדיקה הפטרוגרפית של הריתון (ר׳ גורזלזני, כרך זה) מלמדת כי מקורו בחוף הלבנון.

הריתון עשוי חרס אדמדם ופריך ומחופה אדום. מִתאר הכלי שלם, והוא בנוי משלושה חלקים: קרן, גחון וראש. הקרן דמוית החרוט עוצבה על אובניים, ושפתה משתפלת חוצה בשיפול רחב. גם הגחון הגלילי, המולבש על חלקה התחתון של הקרן, עוצב על אובניים. שוליו השמאליים של נקב הנגירה (נקב השתייה) השתמרו בחלק התחתון של הגחון. שבר בגחון הוא שאיפשר ללמוד על אופן חיבור הגחון אל הקרן: מדופן הקרן, מעט מעל לבסיס, גרע הקדר פיסת טין עגולה ופתח נקב שדרכו זרם הנוזל אל הגחון וממנו חוצה דרך נקב הנגירה.

הגחון מעוצב כחיה כורעת, הרגליים מקופלות מתחת לגוף ומודבקות אליו. את הקיפול מסמן קו שנחרת בצד החיצון של כל רגל. ראש הריתון כויר כיחידה עצמאית בצורת פני אדם והודבק אל הגחון. הראש מוצק, אולם אין זה קל לקבוע את שיטת ייצורו, סביר שהוא עוצב ביד ולא נעשה בדפוס. החיבורים בין שלושת החלקים (קרן, גוף חיה וראש אדם) הוסתרו בעזרת הדבקת טין והחלקתו לכדי יצירת דמות מושלמת.

פרטי הראש נוספו בחריתה ובהדבקה. גלגל העין בראש הדמות סומן בחריתה עדינה; העפעף העליון נמשך מעבר לארובת העין, בסגנון משיחת הכוחל המצרי. מעל לעיניים סומנו גבות בחריתה עדינה. האוזניים הקטנות סודרו בגובה העיניים. הפה נעשה אף הוא בחריתה. מתחת לסנטר שרד חלקו העליון של זקן מלאכותי. הראש מכוסה במטפחת **נמס**, ששרדה במלואה בצד שמאל. בניגוד לחיתוך הישר והנוקשה של כיסויי **נמס** מצריים, הנופלים על החזה מתחת לכתף, עוצבו שולי המטפחת כאן בקו מעוגל, באופן המשווה תנופה למטפחת הבד הרכה, הנופלת על צדו של גוף החיה. מעל מרכז המצח ועל כיסוי הראש מונח גלגל החמה של אמון־רע, שממדיו קטנים, ומשני צדיו משתפלים קרני איל, המתעגלות על כיסוי הראש בגובה הסנטר.

ראש אריה (L302; מס׳ רישום 3026; איור 2).— שבר ראש זה נמצא באותו מבנה, בחדר 302, סמוך לקצהו המערבי של ריבוע C4. הוא נמצא בגובה 35.92 מ׳ מעל פני הים (גובה הקצה התחתון של החפץ); במקום לא זוהתה רצפה ברורה. רק חלק מהראש שרד (גובה השבר 7.5 ס״מ) והוא במצב השתמרות רע ופניו שחוקים ופגומים. הוא עשוי חרס חום בהיר עם חצצים זעירים שחורים. על פני החפץ יש צמידה אפורה מעטה ושרידים דלים מאוד של חיפוי(?) אדום.

הראש חלול בתחתיתו וחלקו העליון מלא. העיצוב הגס של תחתית הראש מעיד כי חלק זה הוסתר בתוך הגביע או הקרן, דבר המאושש בשרידי

* מוקדש לזכרה של פרחיה בק מורתנו

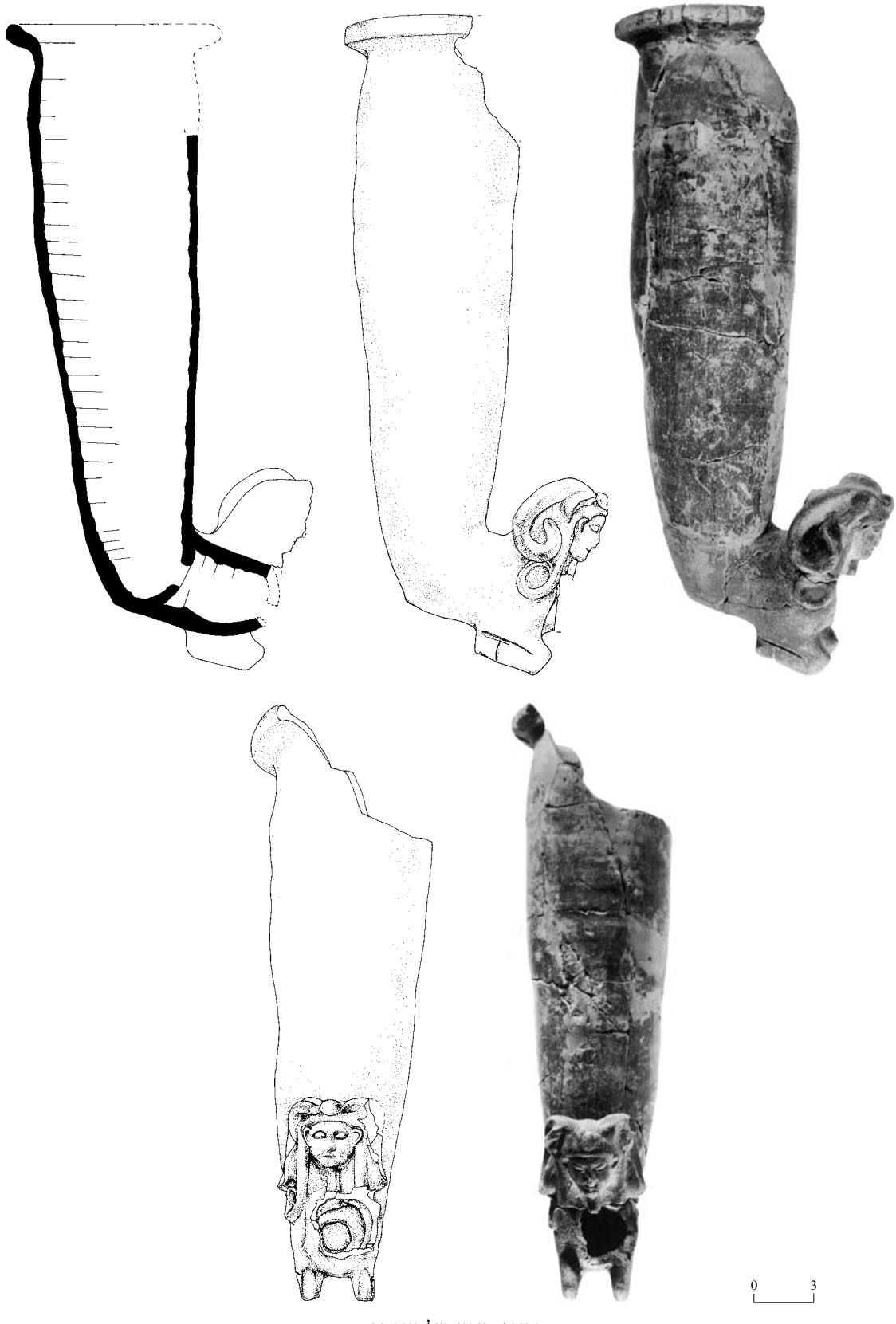

איור 1. ריתון בעל פני אדם.

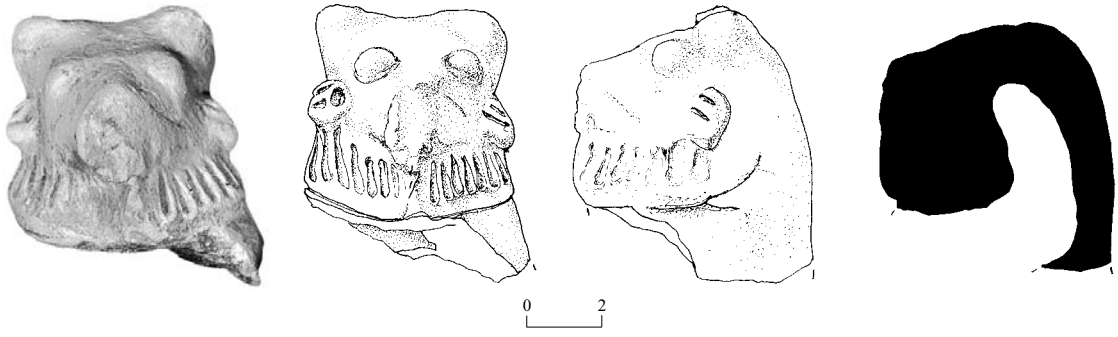

איור 2. ראש אריה.

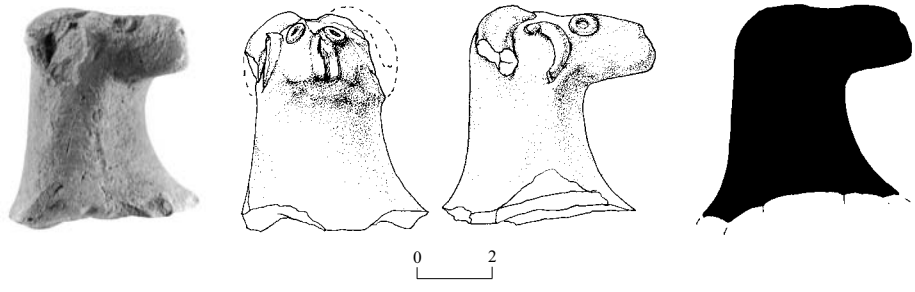

איור 3. ראש איל.

תחילתן של דופנות הקרן/הגביע, שנשתמרו על היקף החלק התחתון ששרד. הראש עוצב בכישרון. בחלקו העליון צוינו אוזניים מעוגלות, באחת עדיין ניכרים שני חריצים אלכסוניים. מתחת להן, בצדי הראש, יש שתי בליטות מעוגלות עם עיטור דומה של שני חריצים אופקיים, שנחרתו בכלי חד לפני הצריפה (שרדו רק בצד אחד). האף הגדול משתפל מעט וקצהו שחוק מאוד ופגום. היות וחלקם התחתון של הפנים שחוק, אי אפשר היה לקבוע אם הלוע פעור או סגור. מתחת לאף נמתחת רצועה, הניגשת במעוגל אל מאחורי הבליטות בצדדים ועולה מעט לכיוון האוזניים. רצועה זו מציינת את הרעמה והיא מעוטרת בחריתה של קווים אנכיים לכל אורכה. העיניים עוצבו מפיסות טין מעוגלות שהודבקו אל הראש; בעין ימין יש שרידים של פרטים שעוצבו (בחריתה?).

ראש איל (סל 1007; שטח B, ללא שיכוב; איור 3).— זהו חפץ מוצק שחתכו מעוגל, עשוי מחרס חום־כתום עם ליבה אפורה וחצצים שחורים וקטנים. חרס מסוג זה נפוץ בקירמיקה הפרסית, והבדיקה הפטרוגרפית העידה כי מקור החפץ באזור יהודה (ר׳ גורזלזני, כרך זה). פני השטח של החפץ שחוקים למדי. בקצה הצוואר ניכרת דופן חלקה, המעידה כי החלק ששרד היה מלא וחובר לכלי או לצלמית חלולה. פרטי הראש צוינו בתוספות מודבקות: עיניים קטנות בצורת טבעות על האף וקרניים מתעקלות בצדי הראש (שבורות היום). פתח הנגירה היה כנראה בגוף הכלי, כמו בזה של ח׳רבת נמרא (להלן), ולא בראש החיה.

כלי השתייה

כלי שתייה מעוצבים כראש חיה נחלקים לשתי קבוצות עיקריות לפי אופן השימוש בהם. הסוג האחד הוא גביעי ראש, כלומר גביע או ספל המעוצב כראש חיה. הסוג השני הוא ריתה (יחיד: ריתון), היינו כלים שלהם שני פתחים: פתח מילוי עליון רחב ופתח נגירה (שתייה) תחתון בצד הצר של הכלי, המסתיים בראש חיה או בפרוטומה של חיה. הריתה עוצבו בפרופורציות שונות — כגביע או כקרן.

אופן השתייה בשני הסוגים (ריתה וגביע ראש) היה אחר: את גביעי הראש אחזו בבסיס וגמעו מהם כמו מספל. כאשר לא היה גביע הראש בשימוש הוא הונח הפוך על שפתו (Porada 1986). לעומתו, את

הריתון (בשתי צורותיו) היה החוגג מניף אל על, ומגיר את המשקה אל פיו או אל כלי אחר מתוך פתח הנגירה התחתון, ללא הצמדת שפתיו לפתח. כאשר לא שתו מהריתון הוא היה מונח על צדו, וכשהרימוהו לצורך שתייה סגרו באצבע על פתח הנגירה, עד רגע השתייה.

קשה לקבוע לאיזה סוג כלי שתייה השתייכו שברי הראשים (איורים 2, 3), אך נראה כי שבר ראש האריה הוא שריד של כלי שתייה — ריתון או גביע ראש — שגופו נמשך ישירות מתחתית הראש; מכיוון שלא שרד פתח הנגירה סביר יותר שזהו גביע ראש (להשוואות לכלי שתייה עם ראש חיה מהארץ, ר׳ Stern 1982b). לגבי ראש האיל, אפשר שזהו ראש של כלי שתייה, אם כי הראש קטן בהשוואה לריתון בעל פני אדם. ההקבלה הקרובה ביותר לראש זה נמצאה בתל אבו הוואם, שם נתגלה ראש של איל שהיה מורכב על כלי חלול (ר׳ Hamilton 1935:24–25, No. 102; Stern 1982b:41, Type C, Fig. 3:1).

גביעי ראש מחרס הופיעו לראשונה באנטוליה במאות הי״ט–הי״ח לפסה״נ (Özgüç and Temizsoy 2002:326–328, 335–336, Nos. 33–35, 38–42, 78–80); גביעים אלה שימשו, כאמור, לשתייה, אך גם לנסך (Güterbock 1983). מעט לאחר שהחל ייצורם באנטוליה הם ׳התאזרחו׳ בסוריה ובארץ ישראל, והיו לתפארת תוצרתם של קדרי קירמיקת תל אל־יהודיה (זבולון תשמ״ז; Dunham 1989; Tuchelt 1962:17–54). גביעי הראש מחרס חיקו, קרוב לוודאי, כלי מתכת יקרים, דוגמת אלה הנזכרים בתעודות מארכיוני הערים מארי ואללח (זבולון תשמ״ז:111–112; Dunham 1989:213). הגביעים שלא בצורת ראש עוצבו לעתים נדירות בצורות אחרות ומלאות דמיון, ודוגמה לכך הוא אגרוף הכסף החִתי, השמור במוזיאון לאמנויות יפות בבוסטון (Güterbock and Kendall 1995). באוגרית, באנקומי ובתל אבו הוואם היו שגורים ריתה מחרס בצורת ראש חיה שצוירו בסגנון מיקני (Zevulun 1987:93–94; Bass et al. 1989: Fig. 12).

מגביעי הראש התפתחו בתקופת הברונזה המאוחרת גביעי הפרוטומה האנטוליים, שעוצבו כחיה רובצת, חלולה, שאל אחוריה חובר גביע ניצב, דוגמת גביע הכסף המפואר בצורת יחמור רובץ מאוסף שימל, השמור במוזיאון המטרופוליטן בניו יורק (Muscarella 1974: Cat. No. 123; Ancient NE: front cover; Sevin 1993). גביעי הראש העשויים מתכת או חרס היו פופולריים במיוחד באימפריה האשורית (ברקאי תשמ״ב; Curtis and Green 1997:15–17, Fig. 19; Deller 1985; Kinnier Wilson 1972: Pl. 2a, PKG 14:227a; Curtis 2000). במחזות המשתה מימי סרגון השני מחורסאבד נראים זוגות של חוגגים, המרימים את גביעי הראש בברכה וחוזרים ושותים מהם משקה (Orthmann 1985: Pls. 227a–b). כלי פרוטומה ממתכת וחרס היו פופולריים באיראן במאה הח׳ לפסה״נ, ובגרסות החרס הדגישו היוצרים את הפרטים בצביעה (למשל Kleiss 1972:157–158; והשווה Kopcke 1968: Cat. No. 113).

באמנות הסקיתית שוכללו גביעי הפרוטומה לכדי קרנות שתייה (ריתה); הקצה הצר שלהן עוצב כפרוטומה או כראש חיה, ונקבע בו נקב שממנו לגמו את המשקה הניגר (Miller 1993:116; Aruz et al. 2000:204, Cat. No. 143). הקרן היתה מוכרת במזרח הקדום לפני התקופה האחמנית, וסביר כי האחמנים אימצו את צורתה מן הסקיתים שפלשו לאיראן בתקופת הברזל (Moorey 1985:35). עם התפשטות האימפריה האחמנית מערבה הפכו קרנות השתייה לאובייקט החיקוי הנפוץ ביותר בחרס. גביעי הראש שרדו אל תוך התקופה האחמנית, אך איבדו מהפופולריות שלהם לטובת גביעי הפרוטומה והריתה (ר׳ למשל Porada 1965: Pl. 47; Otto 1944: Fig. 6; Moorey 1985:34; Briant 1992:33; Dandamaev 1989: Figs. 30–31, 320).

בארץ התגלו כמה גרסות מקומיות של ריתה בחרס (ובאבן), גביעים וקרנות, שהפרוטומות שלהם מעוצבות כבעלי חיים, רובן בדמות איל רובץ (שטרן תשמ״ב; Stern 1982a:131–132; 1982b). בח׳רבת נמרא התגלה ריתון בדמות ראש איל (איור 4; היזמי תשנ״ג:69, לוח 1:3; תשנ״ט: איור 3:7). בציפורי התגלה גביע פרוטומה אטי עם דמות של סוס מכונף ופני אריה מקרין מהמאה הד׳ לפסה״נ, שהוא גרסה יוונית לאריה האחמני המקרין והמכונף

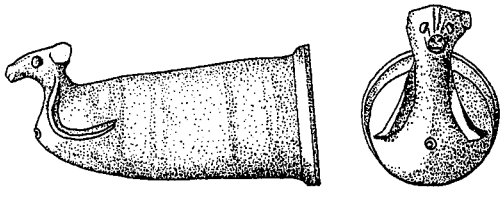

איור 4. ריתון מח׳רבת נמרא (היזמי תשנ״ג: לוח 1:3).

(הגריפון־אריה), המיוצג במגוון חפצים מהמאה הד׳ לפסה״נ: חותמות (Boardman 1970: Pl. 1:4; Dandamaev 1989: Fig. 33), לבנים מזוגגות (Briant 1992:38; Ghirshman 1964: Fig. 191) ותכשיטים (Porada 1965: Pl. 52).

הריתון מטיפוס הקרן שנתגלה בתל יעוז (איור 1) מתייחד בפרוטומה האנושית שלו: הוא מעוצב בדמות ספינקס כורע בעל פני אמון־רע. ריתה, שיש להם פרוטומות המעוצבות כיצירי כלאיים (גוף בעל חיים וראש אדם) הם נדירים ביותר וידועים עד כה רק שניים מכל רחבי האימפריה האחמנית: בתרקיה (בולגריה היום; איור 5; ר׳ Ebbinghaus 1999:391, Fig. 1c) נתגלה ריתון עשוי כסף בדמות ספינקס נשי מכונף, השאוב מהמסורת היוונית; הריתון השני נחשף בקולכיס (Kolchis, היום בגרוזיה; Gamkrelidze 1998)[3] ועשוי אף הוא מכסף עם ראש אדם וקרני עז.

הריתון מתל יעוז הוא סיגול (אדפטציה) של הריתה האחמניים — פאר היצירה של האימפריה הפרסית — לחוף הלבנט. בדומה לכלי שתייה אחרים, כמערכות קערות הכסף הטבוריות, המקרינות עיטור עלים רדיאלי (ה׳פיילי׳ הנזכרת במשנה, שמקורה ב־phiale היוונית; מקור המילה באיראן, ר׳ רוזנטל תשמ״ב:82 הערה 106), חוקו הריתה ברחבי האימפריה, כאשר ערך כל מערכת נמדד לפי משקלה הכולל ובהתאם לערכי מטבעות הכסף האחמניים (Gunter and Root 1998:9–11).

חשוב לציין שבתיאור המשלחות של נושאי המתנות לחצר של מלך פרס בתבליטי האפדנה בפרספוליס לא נראה ולו ריתון אחד. אולם, מן המקורות הקלסיים עולה כי ׳מלך המלכים׳ (מלך פרס ומַדַי) נהג לקחת איתו למסעותיו את כלי השולחן

איור 5. ריתון כסף מתרקיה (Ebbinghaus 1999:393, Fig. 1c).

המשובחים שלו ממתכת (Briant 1988:266), או לעשות שימוש בכלים יוקרתיים שהכינו לכבודו (להלן). לאחר תבוסת הפרסים ביוון בשנת 479 לפסה״נ הוצגו ריתה פרסיים לראווה באתונה, עם יתר השלל, והם היו מקור השראה לקדרים היווניים, שיצרו גרסות משלהם בחרס (הרודוטוס, **היסטוריה** ט:80, 1–2; Miller 1993:110; Moorey 1985:34).

תיאורים של מערכות כלי שתייה, המופיעים על כלים יווניים מצוירים, מעידים כי אצל היוונים נתפסו כלי השתייה כאחמניים, שכן האנשים האוחזים בהם לבושים בתלבושת פרסית (Gunter and Root 1998:10; Trendall 1989: Pl. 203; de Vries 1977: Fig. 2). בסיגול האטי של כלי הפרוטומה האחמניים תפסו פרוטומות של חמורים וכלבים את מקומן של פרוטומות האריות והאילים הפרסיות (Hoffmann 1961; Miller 1993:124). נראה כי תהליך דומה התרחש גם בחוף הלבנט: הריתון מתל יעוז מוכיח כי גם בלבנט התגבש ענף עצמאי מקומי של כלי פרוטומה, שהמיר את הפרוטומות האחמניות המסורתיות של האיל והאריה בפרוטומות חדשות, כמו זו הנדונה כאן.

הריתה הם אחד מטיפוסי הכלים האחמניים בסגנון ׳הבינלאומי הפרסי׳, שחוקו, כאמור, ברחבי האימפריה ואף מחוץ לתחומי השפעתה המדינית (Rawson 1986:32). אין לדעת אם החיקוי נעשה הישר מכלי מתכת לכלי חרס. החיקוי האטי של כלי השולחן האחמניים מכסף נעשה בקירמיקה שחורה בוהקת (Black-Gloss Ware), שגונה מזכיר את פטינת הכסף העמומה. הקירמיקה השחורה הבוהקת, שלא עוטרה בציור, היתה כר נוח להתנסות בעיצוב הכלי ובחיקוי כלי מתכת זרים (Miller 1993:111; Vickers 1986:143).

סוגיה נוספת, הנגזרת משאלת מקור החיקוי, היא האם כלי השתייה מחרס מרחבי האימפריה הפרסית חוקו ישירות מכלי כסף אחמניים יקרים או שנעשו בתיווכן של סדנות מקומיות, שייצרו כלי כסף בהשראת כלי החצר האחמניים. לדעתנו, הסוכן המתווך בין כלי החצר האחמניים המשובחים לבין חיקוייהם בחרס היה ייצור מקומי בכסף. אמנם, עד כה לא נמצאו ריתה עשויים כסף בחוף הלבנט, אבל אין זה מוכיח שלא ייצרו אותם גם באזור זה. גרסות מקומיות לריתה, עשויות מגוון מתכות וגם כסף, נמצאו במקומות אחדים שלא במרכז האימפריה האחמנית: למשל ריתה מכסף מתרקיה (Luschey 1983: Pl. 59:4; Ebbinghaus 1999:407–411)

ובקווקז (Gamkrelidze 1998);[4] ריתון עם פרוטומת שור מברונזה מסוריה שייך לאוצרות המוזיאון הלאומי בברלין (Luschey 1983:316, Pl. 59:3); וריתון עשוי ברונזה מסוף התקופה האחמנית עם פרוטומת אישה ששני שדיה מנוקבים, אשר ייצורו מיוחס ללבנט, שמור במוזיאון המטרופוליטן בניו יורק.[5] תמיכה להשערתנו ניתן למצוא בכלי שתייה מכסף שאינם ריתה, אשר יוצרו בבתי מלאכה מקומיים בלבנט ובמצרים, כמו למשל מערכת השתייה הכוללת קערת פיילי בסגנון אחמני ותרווד בסגנון פיניקי מקבר 650 בתל אל־פארעה דרום (Iliffe 1935); מערכת שתייה מברונזה הכוללת קערה, מסננת ותרווד בסגנון פיניקי מח׳רבת אבסאן (Amiran 1972); קערת כסף עם כן עופרת ותרווד כסף מתל ח׳זנה שבפיילכה, כווית (Lombard 1986); ארבע קערות כסף מתל אל־מסח׳וטה שבדלתא המצרית (Bivar 1971; Dumbrell 1971); וקערות הכסף ממערב אנטוליה (Museum of Anatolian Civilizations:211; Karagöz 1996: Figs. 5–8; Paspalas 2000:533). הקערות מתל אל־מסח׳וטה שונות זו מזו במערכן העיטורי, ונושאות כתובות ארמיות, שתאריכן לפי הפליאוגרפיה הוא סביב 400 לפסה״נ, אם כי ייתכן שהכלים יוצרו זמן רב לפני שנחקקו עליהם הכתובות (ר׳ Gunter and Root 1998:18, 20–22; Miller 1993:111). לכך מתקשרת עדותו של הרודוטוס (**היסטוריה** ז: 118–120) המציינת שבעת מסעות ׳מלך המלכים׳ ברחבי האימפריה סיפקו הערים השונות לא רק את מזונו, אלא גם ריהוט וכלי שולחן מפוארים מכסף ומזהב לצורך משתאות, כלומר לפי עדות הרודוטוס, היו כלים מייצור מקומי (Briant 1988:263).[6]

עדויות נוספות לייצור מקומי של כלי שולחן ממתכת בסגנון האחמני ניתן למצוא גם באמנות, למשל בציור קבר בקרבורון שבקיליקיה מהמאה הה׳ לפסה״נ (Moorey 1980:183–184; Mellink 1972; 1973; Boardman 1990: Pl. 12b), שבו נראה משרת מגיש פיילי לאדונו, המסב על מיטה בסעודת הבראה. על זרת המשרת תלוי בטבעת תרווד, ובידו השנייה — אמפורה שידיותיה מעוצבות בדמות גריפונים. הכלים שבידי המשתמש ואדונו מתוארים לפרטיהם, וביחד הם מערכת שתייה שלמה כמיטב המסורת האחמנית. תיאור זה עולה בקנה אחד עם המסופר בנאום פסבדו־דמוֹסתֶני, המתעד ייצור פיילי בליקיה (Gunter and Root 1998:21, 26).[7] דוגמה נוספת הם התיאורים המצוירים של צורפי מתכת מצריים, המייצרים כלים מטיפוס אחמני וביניהם גם ריתון של אריה מכונף ופיילי, מקברו של הפקיד

איור 6. סדנת ייצור מצרית של ריתה (מתוך תגליף קיר בקבר בהרמופוליס; Muscarella 1980: Figs. 4, 5).

פת־אוזיריס בהרמופוליס, שתוארך לשנים 310–300 לפסה״נ לערך (איור 6; Muscarella 1980: 28–29, Figs. 4–5). הקבר הוא בתר־אחמני, והוא מלמד על המשך ייצורם של חפצי יוקרה בסגנון אחמני בשל הסמליות (אמבלמטיות) והיוקרתיות הגלומות בהם גם לאחר נפילת האימפריה הפרסית (Paspalas 2000:543; Gunter and Root 1998:22).

הריתון מתל יעוז מדגים, אם כך, חפץ שנוצר בחוף הלבנון, והוא אמולציה של כלי שתייה פרסי יוקרתי. הריתון עוצב בצורת מלך עם אטריבוטים מצריים. ייתכן שהוא נעשה במסורת פיניקית, שבה היה שימוש תכוף במוטיבים מצריים למן האלף הב׳ לפסה״נ (אם כי עיצוב הראש המיוחד אינו מוכר באמנות הפיניקית, ר׳ דיון איקונוגרפי, להלן), או שהריתון יוצר בפיניקיה כחיקוי לכלי ייבוא מצרי, כמו ריתון האבן שיוצר בסדנה מצרית והתגלה בתל אל־חסי (Stern 1982b:40; Paspalas 2000:546), או אולי הוא פרי יצירתו של אמן מצרי שפעל בחוף הלבנון.

דיון איקונוגרפי

כאמור, פרוטומת הריתון עשויה בדמות אמון־רע. על סיגול אטריבוטים של אמון־רע לתיאור המלך הפרסי אנו למדים כבר מתבליט על שער ארמון R בפסרגדאי, שם תואר גניוס ארבע־כנפי במבט מהצד, עם כתר **אתף** מורכב במבט חזיתי, ולו כתר **חמחם** מונח על קרני האיל המסולסלות של אמון־רע (Ziffer 1998:189; Stronach 1997:43). החל מן הממלכה החדשה חבשו המלכים המצריים בטקסי ההכתרה בתבי (לוקסור) כתר **אתף**, מונח על קרני איל, אופקיות מסולסלות, שנוסף לו זוג קרני איל מתעקלות סביב האוזן. תיאור אמון־רע כאל עם שני זוגות קרניים, אופקיות ומתעגלות סביב האוזן, ידוע כבר מן הממלכה התיכונה (Bonnet 1952:33). כיסוי ראש זה של אמון־רע סימל את המלוכה האלוהית והיה לסמלו של כל מלך שעלה על כס המלוכה במצרים (Schulz and Sourouzian 1998:177, Fig. 59; Bell 1985:265–271, 280). כתובת תבליט הארמון בפסרגדאי, שבה נכתב ״אנוכי כורש המלך, אחמני״, מזהה את יצור הכלאיים כדמותו המטפורית של כורש — המלך האידיאלי של האימפריה הפרסית (איור 7). המוצא העילמי של מלך פרס הודגש בתבליט זה באמצעות עיצוב פרטי הבגד והתסרוקת, והם הופיעו לצד ציטוטים של רכיבים מתרבויות המזרח הקדום, אשר נכבשו בימיו של כורש, דוגמת כנפיים של יצורי כלאיים אשוריים מרובי־ברכה (Orthmann 1985: Figs. 198, 199, 201) וכתר **חמחם** מצרי, המופיע גם על דמות מכונפת בתבליט שנתגלה בסוריה (Bossert 1951: No. 484). נוסף על אלה שאלו האמנים בפסרגדאי את כתר אמון־רע מתרבות מצרים, שנכבשה רק בימי כנבוזי הב׳, בנו של כורש. שאילה זו סימלה אל־נכון את שאיפות ההתפשטות של המלך הפרסי, והציטוטים הותאמו לאידיאולוגיה המלכותית הפרסית, שבאמצעותה הזדהה ׳מלך המלכים׳ כמלך אידיאלי שתחת כנפי מלכותו הסובלנית חוסים כל עמי האימפריה.

כאמור, לכל מלך שעלה על כס מצרים יוחסו אטריבוטים של אמון־רע כסימן היכר. לימים זוהה זאוס התבאני באמצעות קרני האיל שלו (הרודוטוס, **היסטוריה** ב:42). באמוניון, מקדש אמון בנווה המדבר סיווה, עבדו לאל זאוס־אמון בדמות אדם עם קרני איל. לאחר שאלכסנדר מוקדון כבש את מצרים הוסף לשמו התואר ׳בנו של זאוס־אמון׳ ולדיוקנו האנושי שעל מטבעותיו קרני איל מתעגלות סביב אוזנו כראוי למלך

איור 7. תבליט בפסרגדאי (Ziffer 1998: Fig. 1).

מצרים; ככזה, כונה אלכסנדר **דו ל־קרנין** (Kindler 1983:62; Lipiński 1986:309–310). טיפוס האל האנתרופומורפי עם קרני האיל, המופיע במטבעות אלכסנדר, הופיע עוד קודם לכן במאה הו׳ לפסה״נ במטבעות קירנאיקה ומשם נפוץ גם ליוון ולאיים (Lipiński 1986: Figs. 3–6). נראה שבמאה הו׳ לפסה״נ התבסס פולחנו של האל האנתרופומורפי עם קרני האיל בקפריסין, שכן במאה הו׳ לפסה״נ מופיע בפיסול העגול של קפריסין ורודוס אל מזוקן יושב על כס, לעתים כס שמסעדו דמוי איל, ולראשו קרני איל (איור 8; Lipiński 1986:315–316; Stern 1982a: Figs. 280–281; Perrot and Chipiez 1885:74; Karageorghis 1995:139–140, Cat. No. III:12; Vermeule 1974:152, Pl. 25). בטביעה של אלכסנדריה במאה הב׳ לסה״נ (Kindler 1983: 62–63, Pl. V:17) מתואר ראשו של אותו אל מזוקן עם קרני איל, ומעליו גלגל חמה על איל צועד. על מטבע אחר מן המאה הב׳ לסה״נ מתואר זאוס ישוב, ללא קרני איל, רגליו מונחות על ראש איל, שממנו צומחות שתי נוצות — כיסוי ראשו של אמון־רע (Lipiński 1986:316). נוצות מעטרות גם את ראשו של ספינקס מלכותי בתבליט מימי השושלות הכ״ג–הכ״ב (945–715 לפסה״נ), השמור במוזיאון פיצווילאם שבקיימברידג׳, אנגליה (Vassilika 1995:98, No. 45). הספינקס חובש את כיסוי **הנמס**, ומעליו זוג קרני איל אופקיות של אמון־רע, הנושאות זוג נחשי קוברה מלכותיים, גלגל חמה וזוג נוצות יען; הספינקס מתואר צועד (ולא רובץ או רומס אויב כושל). זקנו של הספינקס ישר ולא מתולתל כזקנו של אל, ולכן זהו מלך מצרים (ולא האל הספינקס תותו).

ספינקס צועד עם ראש איל מוכר גם באמנות השנהבים של מערב אסיה במאה הח׳ לפסה״נ, שנעשו בסגנון פיניקי, ונמצאו בנמרוד, בארסלן טש ובשומרון (איור 9; Winter 1981: Pl. XIIa–b; Herrmann 1989: Pl. XVIb; Gubel 2000:209; Herrmann, Coffey and Laidlaw 2004: Cat. Nos. S0346, S1052, S1360, S1364, S1365, S1376, S1462–S1465, S1467), אך אינו מוכר במצרים. ספינקס האיל מתואר גם בתנוחה אנושית, ניצב זקוף על שתי רגליו האחוריות (Herrmann, Coffey and Laidlaw 2004:104: S1371). בשני שנהבים מנמרוד, העשויים בסגנון פיניקי מתואר הספינקס כאריה מכונף עם ראש איל, נישא על כפות ידיהן של שתי דמויות כורעות שלהן מאפיינים מצריים (Herrmann 1992: Pl. 29:21; Mallowan 1966: Figs. 483–484; השווה גם Herrmann 1989: Pl. XVIb). דמויות כורעות עם מאפיינים דומים מתוארות גם על בסיס פסלו של דריווש משושן (Perrot and Ladiray 1974), שהוא אחד מזוג פסלים (ראשו לא שרד), שנועדו למקדש האל אתום בהליופוליס, שגולף באבן מצרית ובסגנון פרסי. התיאורים על בסיס הפסל משלבים רכיבים מצריים, שעברו סיגול לצרכיה של האיקונוגרפיה המלכותית האחמנית: בשתי פאות האורך של הבסיס תוארו 24 עמי האימפריה הפרסית בתלבושתם הלאומית, כורעים בתנוחת שבי מצרית, ונושאים על כפות ידיהם את פסל המלך. כתובת תלת־לשונית (פרסית קדומה, עילמית ואכדית) חקוקה על קפלי בגדו של המלך. על הבסיס חקוקה גרסה מצרית, המצהירה כי

איור 8. פסל אל מקפריסין (Perrot and Chipiez 1885: Fig. 25).

איור 9. ספינקס צועד מגולף בשנהב (ציור: שלמה זבדי).

דריווש הוא מלך־לוחם, מצרי אדוק וכובש זר כאחד (Kuhrt 1995:668 Root 1995:2622–2623;).

קשה לדעת מה סימל ספינקס האיל במערב אסיה, ואם אומץ באומנות של המרחב השמי מן האיל של האל המצרי חנום (Teissier 1996:63, Figs. 77–78) או מן האיל של האל המצרי אמון־רע (Keel and Uehlinger 1992:104–105). החל מהאלף הב׳ לפסה״נ נתפס הספינקס במערב אסיה כדמות מלכותית, שיוחסו לה תכונות של אלוהות שמית, אשר האיל הוא אחד מסמליה (Lipiński 1988; Teissier 1996: Figs. 142, 145–146, 162). במצרים נמצאה אסטלה פרסית, בעלת רכיבים מצריים, שתוארכה לרבע השלישי של המאה הד׳ לפסה״נ, ובה מתוארת דמות של סוגד אוחז בידו האחת פך ובשנייה מטה עם סיומת איל וכתר המורכב מזוג קרניים שביניהן גלגל חמה (Galling 1974: Fig. 1; Gubel 2000:201; השווה גם Seidel 1968:165–166). דמות אוחזת בפך ובנס עם האיל המוכתר בגלגל חמה בין זוג קרניים נכנסה גם לאיקונוגרפיה של מטבעות צידון האוטונומית במאה הד׳ לפסה״נ. הדמות שבמטבעות מתארת את מלך צידון הולך אחרי מרכבתו של ׳מלך המלכים׳, המוצג בדמות קַשֶׁת מלכותי, מזוקן וחובש כתר שיניות (Elayi 1989:205–206; Betlyon 1976: Nos. 15–30). מטות איל עם כתרי זוג קרניים וגלגל חמה היו מוכרים כבר באמנות השנהבים מנמרוד (Herrmann, Coffey and Laidlaw 2004:61, Nos. S0730, S0731, S0733, S0734), שם על שנהב אחד מופיעה דמות מלכותית אוחזת מטה ולראשה כתר **אתף** מונח על זוג קרני איל אופקיות (איור 10; Mallowan 1966:507, Fig. 409 [cf. Fig. 460]). צלמית ברונזה נוספת, סורית מן התקופה הפרסית, שמורה במוזיאון הלובר בפריז. הצלמית עשויה בדמות אל בתנוחת הכאה, חובש לראשו כיסוי ראש עם סממנים מצריים ושמיים (איור 11; Bossert 1951: No. 619; Galling 1974: Fig. 2): החלק התחתון של כיסוי הראש מורכב מכובע גלילי שאופיו מצרי (כתר **אתף**) וקרני פר (סימן ההיכר של אלוהות שמית), והחלק העליון — זוג קרני איל וביניהן איל רובץ מתחת לגלגל חמה בין קרניים (כיסוי הראש של חתחור־איזיס).

נראה לנו, לפיכך, שתיאור הספינקס בעל ראש אדם, חובש מטפחת **נמס** וקרני איל בריתון מתל יעוז מצטרף לאוצר הדימויים של מערב אסיה, שבהם מופיע רכיב האיל בצירופים שונים: מטה האיל (איור 10), ספינקס האיל הצועד (איור 9), ספינקס האיל

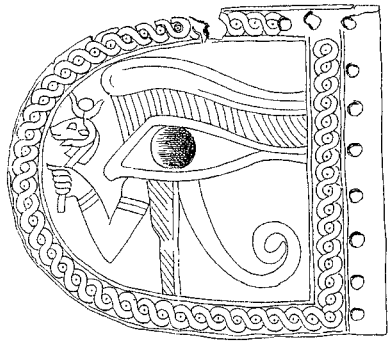

איור 10. שנהב מנמרוד עם נס איל (ציור: שלמה זבדי).

איור 11. צלמית ברונזה ממוזיאון הלובר (Galling 1974: Fig. 2).

העומד זקוף (Herrmann, Coffey and Laidlaw 2004:104, S1374) והדמויות האנתרופומורפיות החובשות קרני איל (איורים 8, 11). אלא שעיצובו של הספינקס בריתון זה מצרי מאוד: מטפחת **הנמס**, קרני האיל משני צדיה, והזקן המלאכותי האופייני למלך מצרים.

סיכום

הריתון מתל יעוז הוא דוגמה ל׳ארגון מחדש׳ של סממנים מלכותיים בחפץ טקסי, שנבחרו מתוך רפרטואר כלי השתייה האחמניים היוקרתיים.

בעיצובו של הריתון ביקש הלקוח לשוות לעצמו דרגת תחכום, שנהגה בלב האימפריה, באמצעות אימוץ סממני יוקרה (Winter 1977:379). אימוצם של כלי השתייה מעיד על חשיבותו של המשתה, אשר לכשעצמו הקרין עידון מלכותי, טעון באידיאולוגיה של שפע וברכה הסובבים את המלך וזמינים לאלה המשתפים עמו פעולה (Gunter and Root 1998:26). אימוץ צורתם של כלי המשתה ברחבי האימפריה האחמנית וסיגולם למנהגי השתייה המקומיים הוא ביטוי מוחשי לשאיפתם של תושבים מקומיים להשתוות אל המרכז המלכותי. ערכו של הריתון נובע, אם כך, מהיותו חפץ יוקרה הקשור במנהג מלכותי. עיצובו של הריתון לפי דמות מלכותית מצרית היא אולי תווית נוספת, המעידה על המשמעות שייחס לריתון הלקוח שהזמין לעצמו כלי כזה.

במבנה בתל יעוז נמצאו כאמור לפחות שני כלי שתייה (איורים 1 [ריתון], 2 [גביע ראש?]). כנראה גם ראש האיל (איור 3) הוא חלק מריתון, בדומה לריתון מח׳רבת נמרא, או שזוהי ידית של כלי מפואר, כגון אמפורה (השווה: Luschey 1983: Pl. 59:1, 2) או פך (Karagöz 1996: Figs. 1, 2); האפשרות של ידית של כלי מפואר פחות סבירה, כי לא נמצאו עד כה כלים כאלה מתקופה זו בארץ ישראל. כלי השתייה מתל יעוז יוצרו בכמה סדנות יוצר (בחוף הלבנון, בהר המרכזי של ארץ ישראל), אך שימשו בתל יעוז כחלק ממערכת שלמה (סט) בטקסי שתייה.

הערות

[1] תודתנו נתונה לאראלה צרפתי (רפאות), לצילה שגיב (צילום) ולמרינה ארנוב (ציור). את הבדיקה הפטרוגרפית ביצע אמיר גורזלזני (כרך זה). ברצוננו להודות גם לסוזן אבינגהאוס, שהאירה את עיננו, לכריסטוף אילינגר, לאפרים שטרן ולעורכי עתיקות. השימוש באיורים לצורך השוואה התאפשר באדיבותם של חנניה היזמי (איור 4), סוזן אבינגהאוס (איור 5), דוד סטרונך (איור 7) ושלמה זבדי (איורים 9, 10). הריתון הכמעט שלם מתל יעוז מוצג היום בביתן הקירמיקה של מוזיאון ארץ ישראל־תל אביב.

[2] לא הצלחנו לאתר את הפיסה שנשברה מהריתון, אך השבר החסר אינו גורם לאובדן מידע רב על מהות הכלי.

[3] ריתה היו פופולריים גם בתקופות מאוחרות יותר, עד לתקופה הסאסאנית (Simpson 2003: Figs. 6, 7). בגורדיון נמצא שבר בדמות אשה מכונפת, כורעת (ניקי), אך בניגוד לריתה האנושיים מן התקופה הפרסית, השבר מגורדיון אינו מתאר יצור כלאיים, אלא דמות אנושית מלאה. השבר תוארך למאות הג׳–הב׳ לפסה״נ, אך אין ודאות שזהו חלק מריתון (Romano 1995:15–16, No. 33). תודתנו נתונה לקורא המאמר שהפנה את תשומת לבנו לשבר זה.

[4] ור׳ גם ריתון מיניאטורי שנתגלה ביקנעם, משכבה של שלב המעבר בתקופת הברזל 2א׳–2ב׳, היצוק בשיטת השעווה האבודה (Yahalom-Mack and Shalev 2005:371–372).

[5] מס׳ פריט 1996.44.L: ״האשה חובשת כתר שיניות ועונדת תליון שהרון. שערה סדור בסגנון אחמני. משאיל אלמוני״.

[6] על ייצור ריהוט בסגנון אחמני במקדוניה ובלבנט (שומרון, עתלית) ר׳ Paspalas 2000, ושם רשימת ספרות.

[7] פיילי חוקו גם בזכוכית, ר׳ von Saldern 1959.

הפניות

ברקאי ג׳ תשמ״ב. כלי אשורי מפואר מכפר כנה. **קרדום** 19: 122–123.

גורזלזני א׳ כרך זה. ניתוח פטרוגרפי של הקירמיקה מהתקופה הפרסית בתל יעוז.

היזמי ח׳ תשנ״ג. מבנה ציבורי מהתקופה הפרסית בג׳בל נימרא אשר בחברון. בתוך ז׳ ארליך, ח׳ וי׳ אשל, עורכים. **מחקרי יהודה ושומרון** 3. קדומים–אריאל. עמ׳ 65–86.

היזמי ח׳ תשנ״ט. החפירה בחרבת נמרא שבחברון. בתוך ע׳ ליפשיץ, עורך. **האם ניתן להגדיר את הקרמיקה של המאה השישית לפנה״ס ביהודה?** (תקצירי הרצאות יד יצחק בן צבי ואוניברסיטת תל אביב). תל אביב. עמ׳ 14–18.

הרודוטוס. **היסטוריה** (תרגום ב׳ שימרון ור׳ צלניק־אברמוביץ). תל אביב 1998.

זבולון ע׳ תשמ״ז. ראשיתם של גביעי הראש בכנען. **ישראל — עם וארץ** ד(22): 111–132.

סגל א׳, קלטר ר׳ וציפר ע׳ כרך זה. מבנה מהתקופה הפרסית בתל יעוז (ע׳זה).

רוזנטל א״ש תשמ״ב. למילון התלמודי (Talmudica Iranica). בתוך ש׳ שקד, עורך. **אירנו־יודאיקה לחקר פרס והיהדות**. ירושלים. עמ׳ 38–134.

שטרן א׳ תשמ״ב. ריטונים מחרס בסגנון אחמני מארץ ישראל. בתוך ש׳ שקד, עורך. **אירנו־יודאיקה לחקר פרס והיהדות**. ירושלים. עמ׳ 1–9.

Amiran R. 1972. Achaemenian Bronze Objects from a Tomb at Kh. Ibsan in the Lower Galilee. *Levant* 4:135–138.

Ancient NE: *Ancient Near Eastern Art* (The Metropolitan Museum of Art). New York 1984.

Aruz J., Farkas A., Alekseev A. and Korolkova E. 2000. *The Golden Deer of Euroasia* (Metropolitan Museum of Art). New York.

Bass G., Pulak C., Collon D. and Weinstien J. 1989. The Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun: 1986 Campaign. *AJA* 93:1–29.

Bell L. 1985. Luxor Temple and the Cult of the Royal *KA*. *JNES* 44:251–294.

Betlyon J.W. 1976. A New Chronology for the Pre-Alexandrine Coinage of Sidon (The American Numismatic Society). *Museum Notes* 21:11–35.

Bivar A.D.H. 1971. A Rosette Phiāle Inscribed in Aramaic. *BSOAS* 24:189–199.

Boardman J. 1970. Pyramidal Stamp Seals in the Persian Empire. *Iran* 8:19–45.

Boardman J. 1990. Symposiun Furniture. In O. Murray ed. *Sympotica: A Symposium on the Symposion.* Oxford. Pp. 122–131.

Bonnet H. 1952. *Reallexikon der ägyptischen Religionsgeschichte* (3rd ed. 2000). Berlin.

Bossert H. 1951. *Altsyrien*. Tübingen.

Briant P. 1988. Le nomadism du Grand Roi. *Iranica Antiqua* 23:253–273.

Briant P. 1992. *Darius, les Perses et l'empire.* Paris.

Curtis J. 2000. Animal-Headed Drinking Cups in the Late Assyrian Period. In R. Dittmann, V. Hrouda, U. Löw, P. Matthiae, R. Mayer-Opificius and S. Thürwäcther eds. *Variatio Delectat: Iran und der Westen, Gedenkschrift für Peter Calmeyer*. Münster. Pp. 193–213.

Curtis J. and Green A. 1997. *Excavations at Khirbet Khatuniyeh* (Saddam Dam Report 11). London.

Dandamaev M.A. 1989. *The Culture and Social Institutions of Ancient Iran.* Cambridge.

Deller K. 1985. SAG.DU UR.MAH "Löwenkopf-situla,Löwenkopfbecher". *Baghdader Mitteilungen* 16:327–346.

Dumbrell W. 1971. The Tell el-Maskhuta Bowls and the 'Kingdom' of Kedar in the Persian Period. *BASOR* 203:33–44.

Dunham S. 1989. Metal Animal Headed Cups at Mari. In O.M.C. Haex, H.H. Curvers and P.M.M.G. Akkermans eds. *To the Euphrates and Beyond: Archaeological Studies in Honour of Mauritz N. Van Loon.* Rotterdam. Pp. 213–220.

Dusinberr E.R.M. 1997. Imperial Style and Construction of Identity: A Graeco-Persian Cylinder Seal from Sardis. *Ars Orientalis* 27: 99–129.

Ebbinghaus S. 1999. Between Greece and Persia: Rhyta in Thrace from the 5th to the Early 3rd Centuries B.C. In G.R. Tsetskhladze ed. *Ancient Greeks West and East*. Leiden. Pp. 385–425.

Elayi J. 1989. *Sidon, cité autonome de l'empire Perse.* Paris.

Galling K. 1974. Ein Phoenizischer Kultsockel aus der Umgebung Tripolis erneut interpretiert. *Baghdader Mitteilungen* 7:85–95.

Gamkrelidze G. 1998. Ein Rhyton mit Gottesdarstellung aus der Kolchis. *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan* 30:211–216.

Ghirshman R. 1964. *The Art of Ancient Iran from Its Origins to the Time of Alexander the Great.* New York.

Gubel E. 2000. Multicultural and Multimedial Aspects of Early Phoenician Art. In Ch. Uehlinger ed. *Images as Media: Sources for the Cultural History of the Near East and the Eastern Mediterranean (1st Millennium BCE)* (OBO 175). Fribourg and Göttingen. Pp. 185–214.

Gunter A. and Root M.C. 1998. Replicating, Inscribing, Giving: Ernst Herzfeld and Artaxerxes' Silver Phiale in the Freer Gallery of Art. *Ars Orientalis* 28:3–38.

Güterbock H.G. 1983. Hethitische Götterbilder und Kultobjecte. In R.M. Boehmer and H. Hauptman eds. *Beiträge zur Altertumskunde Kleinasiens: Festschrift für Kurt Bittel.* Mainz. Pp. 203–217.

Güterbock H.G. and Kendall T. 1995. A Hittite Silver Vessel in the Form of a Fist. In J.B. Carter and S. Morris eds. *The Ages of Homer: A Tribute to Emily Townsend Vermeule.* Austin. Pp. 45–60.

Hamilton R.W. 1935. Excavations at Tell Abu Hawām. *QDAP* 4:1–69.

Herrmann G. 1989. The Nimrud Ivories 1: The Flame and the Frond School. *Iraq* 51:85–109.

Herrmann G. 1992. The Nimrud Ivories 2: A Survey of Traditions. In B. Hrouda, S. Kroll and P. Spanos eds. *Von Uruk nach Tutul: Eine Festschrift für Eva Strommenger.* Munich. Pp. 65–79.

Herrmann G., Coffey H. and Laidlaw S. 2004. *The Published Ivories from Fort Shalmaneser, Nimrud.* London.

Hoffmann H. 1961. The Persian Origin of Attic Rhyta. *Antike Kunst* 4:21–26.

Iliffe J.H. 1935. A Tell Fār'a Tomb Group Reconsidered: Silver Vessels of the Persian Period. *QDAP* 4:182–186.

Karageorghis V. 1995. *Coroplastic Art of Ancient Cyprus* IV: *The Cypro-Archaic Period—Small Male Figurines*. Nicosia.

Karagöz Ş. 1996. Zur Rückkehr eines Toreutikschatzfundes in die Türkei. In F.

Blakolmer, K.H. Krierer, F. Krinzinger, A. Landskron-Dinst, D. Szemethy and K. Zhuber-Okrog eds. *Fremde Zeiten: Festschrift für Jürgen Borchhardt zum sechzigsten Geburtstag*. Vienna. Pp. 285–293.

Keel O. and Uehlinger C. 1992. *Göttinen, Götter und Gottessymbole*. Freibourg.

Kindler A. 1983. *The Coinage of Bostra*. Warminster.

Kinnier Wilson J.V. 1972. *The Nimrud Wine Lists*. London.

Kleiss W. 1972. Leilan 1971. *Archäeologische Mitteilungen aus Iran* 5:7–68.

Kopcke G. 1968. Heraion von Samos: die Kampagnen 1961/1965 im Südtemenos. *Athenische Mitteilungen* 83:250–314.

Kuhrt A. 1995. *The Ancient Near East c. 3000–330*. London.

Lipiński E. 1986. Zeus Ammon et Baal-Hammon. *Studia Phoenicia* 4:307–332.

Lipiński E. 1988. Ea, Kothar et El. *Ugarit Forschungen* 20:137–143.

Lombard P. 1986. Une coupe a boire en argent et ses accessoires a Tell Khazne. In E. Calvet and J.F. Salles eds. *Travaux de la maison de l'orient N°. 12 Failaka fouilles française 1984–1985*. Lyon. Pp. 281–290.

Luschey H. 1983. Thrakien als Ort der Begegnung der Kelten mit den iranischen Metallkunst. In R.M. Boehmer and H. Hauptmann eds. *Beiträge zur Altertumskunde Kleinasiens: Festschrift für Kurt Bittel*. Mainz. Pp. 313–329.

Mallowan M.E.L. 1966. *Nimrud and Its Remains* II. London.

Mellink M. 1972. Excavations at Karataš-Semayuk and Elmali, Lycia. *AJA* 76:265–269.

Mellink M. 1973. Excavations at Karataš-Semayuk, Lycia. *AJA* 77:297–301.

Miller M.C. 1993. Adoption and Adaptation of Achaemenid Metalwork Forms in Attic Black-Gloss Ware of the Fifth Century. *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 26:109–145.

Moorey P.R.S. 1980. Metal Wine-Sets in the Ancient Near-East. *Iranica Antiqua* 15:181–197.

Moorey P.R.S. 1985. The Iranian Contribution to Achaemenid Material Culture. *Iran* 23:21–37.

Muscarella O.W. 1974. *Ancient Art: The Norbert Schimmel Collection*. Mainz.

Muscarella O.W. 1980. Excavated and Unexcavated Achaemenian Art. In D. Schmandt-Besserat ed. *Ancient Persia: The Art of an Empire*. Malibu. Pp. 23–42.

Museum of Anatolian Civilizations: Guidebook to Museum of Anatolian Civilizations (Author and Date not mentioned). Ankara.

Orthmann W. 1985. *Der alte Orient* (Propylaeen Kunstgeschichte 14). Berlin.

Otto H. 1944. Ein achämenischer Goldwidder. *ZA* 14(48):9–22.

Özgüç T. and Temizsoy I. eds. 2002. *Die Hethiter und ihr Reich, Das Volk der 1000 Götter*. Bonn.

Paspalas S.A. 2000. On Persian-Type Furniture in Macedonia: The Recognition and Transmission of Forms. *AJA* 104:531–560.

Perrot J. and Ladiray D. 1974. La porte de Darius a Suse. *Cahiers de la Delegations Archéologique Française en Iran* 4:43–56.

Perrot J. and Chipiez C. 1885. *History of Art in Phoenicia and its Dependencies* I. London.

Porada E. 1965. *The Art of Ancient Iran*. London.

Porada E. 1986. A Subject of Continuing Conversation. In J.V. Canby ed. *Ancient Anatolia: Aspects of Change and Cultural Development, Essays in Honor of M.J. Mellink*. Madison. Pp. 84–92.

Rawson J. 1986. Tombs and Hoards: The Survival of Chinese Silver of the Tang and Song Periods, Seventh to Thirteenth Centuries A.D. In M. Vickers ed. *Pots and Pans: A Colloquium on Precious Metals and Ceramics in the Muslim, Chinese and Graeco-Roman Worlds*. Oxford. Pp. 31–56.

Romano I.B. 1995. *Gordion Special Studies* 2: *The Terracotta Figurines and Related Vessels*. Philadelphia.

Root M.C. 1995. Art and Archaeology in the Acheamenid Empire. In J.M. Sasson ed. *Civilizations of the Ancient Near East* IV. New York. Pp. 2615–2637.

von Saldern A. 1959. Glass Finds at Gordion. *JGS* 1:23–49.

Schulz R. and Sourouzian H. 1998. The Temples—Royal Gods and Divine Kings. In R. Schulz and M. Seidel eds. *Egypt: The World of the Pharaohs*. Cologne. Pp. 153–215.

Seidel U. 1968. *Die babylonischen Kudurru-Reliefs* (Baghdader Mitteilungen, Sonderdruck 4). Berlin.

Sevin V. 1993. An Old Hittite Rhyton from Imikuşağı. *Istanbuler Mitteilungen* 43:195–198.

Simpson St.J. 2003. From Mesopotamia to Merv: Reconstructing Patterns of Consumption in Sasanian Households. In T. Potts, M. Roaf and D. Stein eds. *Culture Through Objects: Ancient Near Eastern Studies in Honour of P.R.S. Moorey*. Oxford. Pp. 347–375.

Stern E. 1982a. *The Material Culture of the Land of the Bible in the Persian Period 538–332 B.C.* Warminster.

Stern E. 1982b. Achemenid Clay Rhyta from Palestine. *IEJ* 32:36–43.

Stronach D. 1997. Anshan and Parsa: Early Achaemenid History, Art and Architecture of the Iranian Plateau. In J. Curtis ed. *Mesopotamia and Iran in the Persian Period: Conquest and Imperialism 539–331 BC*. London. Pp. 35–53.

Teissier B. 1996. *Egyptian Iconography on Syro-Palestinian Cylinder Seals of the Middle Bronze Age* (OBO Series Archaeologica 11). Fribourg.

Trendall A.D. 1989. *Red Figured Vases of South Italy and Sicily*. London.

Tuchelt K. 1962. *Tiergefässe in Kopf- und Protomengestalt*. Berlin.

Vassilika E. 1995. *Egyptian Art* (The Fitzwilliam Museum). Cambridge.

Vermeule E. 1974. The Ram Cults of Cyprus: Pastoral to Paphian at Morphou. *Report of the Department of Antiquities, Cyprus*:151–156.

Vickers M. 1986. Silver, Copper and Ceramics in Ancient Athens. In M. Vickers ed. *Pots and Pans: A Colloquium on Precious Metals and Ceramics in the Muslim, Chinese and Graeco-Roman Worlds*. Oxford. Pp. 137–151.

Vries De- K. 1977. Attic Pottery in the Achaemenid Empire. *AJA* 81:544–548.

Winter I. 1977. Perspectives on the Local Style of Hasanlu IVB: A Study of Receptivity. In L.D. Levine and T.C. Young eds. *Mountains and Lowlands: Essays in the Archaeology of Greater Mesopotamia* (Mesopotamica 7). Malibu. Pp. 371–386.

Winter I. 1981. Is There a South Syrian Style of Ivory Curving in the Early First Millennium B.C.? *Iraq* 33:102–130.

Yahalom-Mack N. and Shalev S. 2005. Metal Production and Utilization. In A. Ben-Tor, A. Zarzecki-Peleg and S. Cohen-Anidjar eds. *Yoqne'am* II: *The Iron Age and Persian Period* (Qedem Reports 6). Jerusalem. Pp. 367–376.

Zevulun U. 1987. A Canaanite Ram-Headed Cup. *IEJ* 37:88–104.

Ziffer I. 1998. The Portrait of a King. In J.G. Westenholz ed. *Capital Cities: Urban Planning and Spiritual Dimensions* (Proceedings of the Symposium held on May 27–29, Jerusalem; Bible Lands Museum Publications 2). Jerusalem. Pp. 187–212.

Drinking Vessels (Rhyta) from Tel Ya‘oz

Irit Ziffer, Raz Kletter and Orit Segal

(Pp. 25*–37*)

Three drinking vessels, perhaps part of a drinking set, were found in a Persian-period building at Tel Ya‘oz: An almost complete human-headed rhyton (Fig. 1) and two animal heads—a lion's (Fig. 2) and a ram's (Fig. 3), probably parts of cups or rhyta.

The most extraordinary among these vessels is, undoubtedly, the anthropomorphic rhyton

(Fig. 1). Made of reddish brown clay and slipped red, this horn-shaped rhyton has a protome in the form of an Egyptian sphinx wearing an artificial beard, a *nemes*-headcloth with ram's horns and a solar disk. These features are typical of the Egyptian god Amun-Re (identified in the fourth century BCE with Theban Zeus) or of a Pharaoh presented as Amun-Re.

The anthropomorphic rhyton from Tel Ya'oz, a local adaptation of an Achaemenid vessel that was used in the royal banquet, must have taken on a local meaning. The strikingly Egyptian appearance of its head looks as if it could have been created by an Egyptian working on the Levantine coast, or by a Levantine trained in Egyptian iconography.

Anthropomorphic rhyta are known in silver from Thrace and the Caucasus, and in bronze from the Levant. The metal vessels and their humble pottery versions point to the adaptation of prestigious Achaemenid practices by the local elites.

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Anthropomorphic rhyton.
Fig. 2. Lion's head.
Fig. 3. Ram's head.
Fig. 4. Rhyton from Khirbet Nimra (Hizmi 1993: Pl. 1:3).
Fig. 5. Silver rhyton from Thrace (Ebbinghaus 1999:393, Fig. 1c).
Fig. 6. An Egyptian workshop manufacturing rhyta (from a wall carving in a tomb in Hermopolis; Muscarella 1980: Figs. 4, 5).
Fig. 7. Relief statue from Pasargadae (Ziffer 1998: Fig. 1).
Fig. 8. Statue of a god from Cyprus (Perrot and Chipiez 1895: Fig. 25).
Fig. 9. A marching sphinx carved in ivory (Drawing: S. Sawady).
Fig. 10. Ram standard on an ivory from Nimrud (Drawing: S. Sawady).
Fig. 11. A bronze figurine from the Louvre (Galling 1974: Fig. 2).